

O'ZBEKISTON HUDUDIDA IQLIMNING TAQSIMLANISHI

Xolpo'latov Sahobiddin Yusuf O'g'li

Andijon davlat pedagogika instituti

Annostatsiya. Ushbu maqolada serquyosh o'lkamiz O'zbekistonning iqlimi, uning yil fasllari, harorati eng issiq nuqtasi keng yoritilgan.

O'zbekistonda yil fasllari shu geografik kenglikda joylashgan boshqa hududlardan farq qiladi. Taqvim bo'yicha yil fasllari uch o'rt fasl davom etsada, Respublikamiz serquyoshdir. Quyosh uzoq vaqt yoritib, isitib turishi natijasida yoz uzoq vaqt davom etadi va qishi qisqadir.

Kalit so'z. Yevrosiyo, serquyosh o'Ika, iqlim xususiyatlari, qish chillasi, yil fasllari, yog'ingarchilik, shamollar, qish, yoz, kuz, bahor.

РАСПРЕДЕЛЕНИЕ КЛИМАТА НА ТЕРРИТОРИИ УЗБЕКИСТАНА

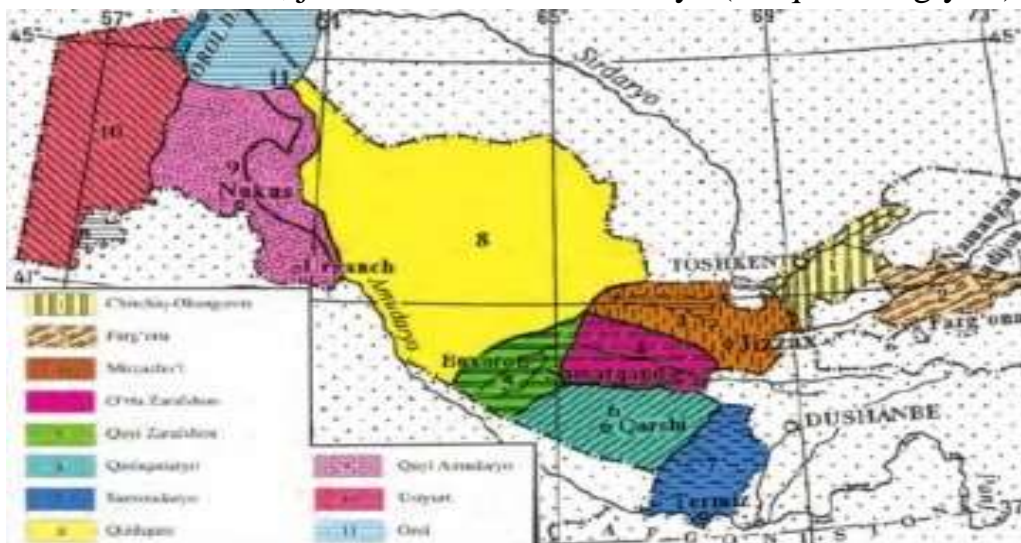
Аннотация. В этой статье подробно рассмотрен климат нашей прекрасной страны Узбекистан, ее времена года и самая жаркая точка температуры.

Времена года в Узбекистане отличаются от других регионов, расположенных на той же географической широте. По календарю времена года делятся от трех до четырех сезонов, но наша республика процветающая. Лето длинное, а зима короткая из-за того, что солнце долго светит и греет.

Ключевое слово. Евразия, серкуёш о'Ика, особенности климата, зимние холода, времена года, осадки, ветры, зима, лето, осень, весна.

O'zbekiston iqlimi. O'zbekiston okean va dengizlardan uzoqda, Yevrosiyo materigining ichki qismida joylashganligi tufayli kontinental iqlimga ega. Kontinental iqlimning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat: osmon nihoyatda ochiq va quyoshli; harorat nihoyatda yuqori, yillik yog'in miqdori kam, aksincha, mumkin bo'lgan (potensial) bug'lanish katta: yoz uzoq vaqt davom etib, jazirama issiq, qish esa shu geografik kenglik uchun birmuncha sovuq; yillik va sutkalik haroratning farqi katta. O'zbekiston iqlimining bu xususiyatlari, eng awalo. iqlim hosil qiluvchi omillaiga bog'liq. O'zbekiston iqlimining vujudga kelishida uning geografik o'rni va u bilan bog'liq quyosh radiatsiyasi; atmosfera sirkulatsiyasi; relyefi: yer yuzasining holati (yer yuzasi nimalar bilan qoplanganligi) va kishilaming xo'jalik faoliyati (antropogen) ta'sir etadi. O'zbekiston geografik o'rniga ko'ra ancha janubiy kengliklarda joylashgan. Shu sababli quyosh uni uzoq vaqt yoritib va isitib turadi. Lekin O'zbekiston hududi

shimoldan janubga 925 km cho'zilganligi tufayli quyoshning nuri uning hamma qismida bir xil tushmaydi. Agar shimoliy qismiga yozda (22- iyunda) quyosh 71 —72° burchak hosil qilib tushsa, janubida 76° ni tashkil etadi. Binobarin, shimolda quyosh yiliga 2500 — 2800 soat nur sochib tursa, janubda 3000—3100 soat nur sochib turadi. Shu sababli O'zbekistonni «serquyosh o'Ika» deb yuritiladi. O'zbekistonda yil davomida har bir sm² yuza Quyoshdan shimolda 130, janubda 160 kkal radiatsiya (issiqlik energiyasi) oladi.

1-rasm. O'zbekiston tabiiy geografik o'kruglarga ajratilishi.

Yog'inlarning taqsimlanishi. O'zbekistonda yog'inlar asosiy suv manbayi hisoblanib, hudud va yil fasllari bo'yicha notekis taqsimlangan. Bu, asosan, havo massalaning xususiyatiga, yerusti tuzilishiga, tog'larning yo'nalishiga va balandligiga bog'liq. Yog'inlarni, asosan, Atlantika okeanidan esuvchi nam havo massalari keltiradi. O'zbekistonda eng kam yillik yog'in miqdori Ustyurt. Quyi Amudaryo va Qizilqumga to'g'ri kelib, 100 mm atrofida. Yog'inlar miqdori sharq va janubisharqqa tomon relyefning balandlashishi tufayli ortib boradi. O'zbekistonning adir va tog'oldi qismiga o'rtacha yiliga 300—550 mm, G'arbiy Tyanshan, HisorZarafshon tog'larining janubi-g'arbiy nam havoga ro'para bo'lgan yonbag'irlariga 800—900 mm yog'in tushadi. O'zbekistonda eng ko'p yillik yog'in G'arbiy Tyanshanning nam havoga ro'para bo'lgan qismlariga to'g'ri kelibmillimetрни tashkil etadi. Yog'inlarning asosiy qismi qishda (yillik yog'inning 30 foizi) va bahorda (40 foizi) yog'adi. O'zbekistonning tekislik qismida bir yilda 35-40 kun yog'inli bo'isa, bu ko'rsatkich tog'larda 70-90 kun bo'ladi. Yog'inning bir qismi qor holida tushadi. Lekin hududning tekislik qismida qor

qoplami turg'un bo'lmagan, shimolig'arbida 40-50 kun, janubi- sharqida 10-15 kun, tog'larda -90-100 kun saqlanib turadi. Qorning o'rtacha qalinligi tekislik qismida 1-8 sm (eng qalini 30 sm). tog'oldida 10-20 sm (eng qalini 60 sm), tog'larda 60 sm (eng qalini 1,5-2,0 m.) ni tashkil etadi.

Taqvim bo'yicha bahor mart, aprel va may oylari hisoblansa-da, aslida fevral oyidan, o'rtacha sutkalik harorat $+5^{\circ}\text{C}$ dan oshganda boshlanadi. Bahorda ob-havo tez-tez o'zgarib turadi, goh isib, goh soviydi, yog'in ko'p (o'rtacha yillik yog'inning 40 foizi) tushadi. Ba'zan yog'in jala tariqasida yog'ib, tog' va tog' etaklarida selni vujudga keltiradi. Bahorda aprel oyining oxiri, may oylarida harorat ko'tariladi, havo ochilib, yog'in kamayib, haqiqiy yoz boshlanadi. Bahorda 21-martda kun bilan tun teng bo'ladi va bu kun O'zbekistonda «Navro'z» bayrami sifatida nishonlanadi.

O'zbekistonda yoz taqvim bo'yicha iyun, iyul, avgust oylari hisoblansada, aslida o'rtacha sutkalik harorat 20°C dan oshganda boshlanib, 20°C dan pasayganda tugaydi. Binobarin, yoz uzoq, besh oy davom etadi. Yozda ob-havo juda kam o'zgarib, ochiq, quruq, jazirama issiq bo'ladi. Yozning issiq kunlari 25- iyundan 5-avgustgacha davom etadi (40 kun), u «yoz chillasi» deb yuritiladi. Yozda hududning tekislik qismida iyulning o'rtacha harorati $+26$ $+32^{\circ}\text{C}$ atrofida o'zgarsa, ba'zan isib ketib, eng issiq harorat 41 — 48°C ga, Termizda esa 50°C gacha ko'tarilgan. Yoz O'zbekiston tekislik qismining shimolida 110 kungacha, janubida 160 kungacha davom etadi. Tog'larda yoz nisbatan salqin va qisqa.

Sentabr oyi kuz fasli hisoblansa-da, ob-havo ochiq, issiq, nisbatan quruq bo'ladi. Shu sababli iqlimshunos olimlar kuzni o'rtacha sutkalik harorat 20°C dan pasayganda boshlanib, 5°C dan pasayganda tamom bo'ladi, deb hisoblaydilar. Binobarin, haqiqiy kuz O'zbekiston sharoitida oktabr oyidan boshlanadi Chunki oktabrdan boshlab harorat pasayib, ob-havo o'zgarib boshlaydi, kunlar qisqarib, salqin tushadi, ba'zan tunda qirov tushib, yog'ingarchilik boshlanadi. Kuzda o'rtacha yillik yog'inning 15-25 foizi tushadi. Tog'larda kuz barvaqt boshlanib, sovuq kunlar erta tushib, yomg'ir qorga aylanadi. O'zbekistonda kuzning birinchi yarmi eng yaxshi fasl hisoblanadi. Chunki bu davrda kunlar issiq va quruq bo'lib, poliz ekinlari va mevalar aynan pishgan bo'ladi. O'zbekiston va iqlim o'zgarish muammosi O'zbekistonda iqlim o'zgarishining oqibatlarini baholashning birinchi tajribasi "O'zbekiston – mamlakatni iqlim o'zgarishi bo'yicha o'rganish" loyihalari ustidagi ish natijasida olingan. Baholash turli xil usullar qo'llaniladigan regional iqlim stsenariyalariga asoslangan (modellash, empirik-

statistik tekshirishlar, ekspertlarning baho berishi). Kutilayotgan o'zgarishlar Issiqlashuv natijasida quruq tropik va mo'tadil iqlim mintaqalari orasidagi chegara shimol tomon 150-200 kmga suriladi, yuqori iqlim zonalari esa yuqoriga 150-200 mga suriladi. Sovuqsiz davrning davomligi 8-15 kunga ortadi. Turli xil ekinlarning aktiv havo haroratlarning summalari 5-10%ga ortadi. Iqlim modellari yordamida qilingan hisoblashlarga ko'ra, kelgusi 100 yil davomida havo harorati hozirgi payt darajasiga nisbatan ancha ko'tarilishi ehtimoli bor. Kutilayotgan o'zgarishlarini vaqt va joyga nisbatan taqsimlanishi iqlim stsenariyalari deb ataladi. Kelgusi 100 yil davomida bo'lib o'tishi mumkin bo'lgan harorat, yog'ingarchilik va suv yig'ilishio'zgarishlarining baholashlari issiqxona effektining oshishiga iqlim tizimining reaksiyasi variantlari, ya'ni iqlim stsenariysidir. Iqlim modellarining yarim shar va kontinentlar miqyosida havo harorati o'zgarishlari darajasini ishlab chiqish sifati alohida regionlarga nisbatan yuqoriroq. Biroq barcha modellar shimoliy yarimshar yuqori kengliklarida issiqlashuvning eng yuqori hajmlarini ko'rsatadi. O'zbekistonning iqlimi juda keskin o'zgaruvchi kantenental havo { yozi issiq qishi sovuq } hisoblanadi. O'zbekistonning hvo massalarining shakllanishida uning relyef tuzilishi juda kata ro'l o'ynaydi.

O'zbekistonning shimoliy qismi deyarki ochiq va tog'lar bilan o'ralmaganligi shimolning havo massalari ham malum vaqt davomida O'zbekistonda o'z hukminin o'tkazishiga sabab bo'ladi. Vatanimizda malum vaqt shimoliy havo massalari hokum surib ob havoning keskin sovib ketishiga sabab bo'ladi. Bu ason qish fasllariga to'g'ri keladi. G'arbdan esa atlantika okeaning iliq biroq yog'nli havo massalari kirib keladi. Bu asoson Jizzah viloyatigacha yetib kela oladi. Bu havo massalari Fargo'na vodiysiga deyarli tasir o'tkazmaydi sababi fargona vodiysi qtrofi tog'lar bilan o'ralganligini sabab qilib ko'rsatsak bo'ladi. O'zbekistonning iqlimi juda keskin o'zgaruvchi kantenental havo { yozi issiq qishi sovuq } hisoblanadi. O'zbekistonning hvo massalarining shakllanishida uning relyef tuzilishi juda kata ro'l o'ynaydi. O'zbekistonning shimoliy qismi deyarki ochiq va tog'lar bilan o'ralmaganligi shimolning havo massalari ham malum vaqt davomida O'zbekistonda o'z hukminin o'tkazishiga sabab bo'ladi. Vatanimizda malum vaqt shimoliy havo massalari hokum surib ob havoning keskin sovib ketishiga sabab bo'ladi. Bu ason qish fasllariga to'g'ri keladi. G'arbdan esa atlantika okeaning iliq biroq yog'nli havo massalari kirib keladi. Bu asoson Jizzah viloyatigacha yetib kela oladi. Bu havo massalari Fargo'na vodiysiga deyarli tasir o'tkazmaydi sababi fargona vodiysi qtrofi tog'lar bilan o'ralganligini sabab qilib

ko'rsatsak bo'ladi. Bu vodiyaq sovuq yoki iliq havo massalari kirib olsa ancha o'z hukumronligni o'tkazadi. O'zbekistonning bo'shqa hududlaridan farq qiladi. Bunga yana Fargo'na vodiysinng hamma atrofi tog'lar bilan o'ralganligini misol qilib ko'rsatishimiz mumkun. O'zbekistonda havo harorati sharqdan g'arbga brogan sari yozi isib qishi esa sovib boradi. O'zbekistonning eng issiq hududlari janubiga yani Surhandaryo va qashqadaryoga tog'ri keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Alibekov L.A., Nishonov S.A. Tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan ratsional foydalanish. T. 1982*
2. *Arifxonova M. Rastitelnost Ferganskoy dolinO' T.1967.*
3. *Babushkin L.N., Kogay N.A. Sostoyanie voprosa o fiziko-geograficheskome Rayonirovanii Sredney Azii i Uzbekistana. Nauchno'e trudo' Vo'p. 231. Voproso' geograficheskogo Rayonirovaniya Sredney Azii i Uzbekistana. T. 1964.*
4. *Baratov P. O'zbekistondaryolari va ularning xo'jalikdagi ahamiyati. T. 1967.*
5. *Baratov P. Tabiatni muhofaza qilish. «O'qituvchi» nashri. T. 1991.*
6. *Baratov P. Sultanov YU. Tabiiy geografiyasidan laboratoriya mashg'ulotlari. T. 1984.*
7. *Sabirova Nasiba Ergashevna. (2023). THE GENESIS OF BAKHSH PERFORMANCE IN THE KHOREZM REGION. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 14, 134–138. Retrieved from <https://sjird.journalspark.org/index.php/sjird/article/view/616>*
8. *Baratov P. O'zbekiston tabiiy geografiyasi. T. 1996.*
9. *Baratov P., M.Mamatqulov, A.Rafiqov. O'zbekiston tabiiy geografiyasi. T.2002.*
10. *Balashova. E.N Klimaticheskie opisanie respublik Sredney Azii. Gidrometeoizdat. M. 1960.*
11. *Bogdanov O.P. JivotnO'e Uzbekistana. T. 1978.*
12. *Buro'gin V.A., Marininkovskaya M.I. O'zbekistonda tabiatni muhofaza qilish. T. 1980.*
13. *Сабирова, Н. Э. (2018). ОСОБЕННОСТИ СИМВОЛОВ ОБРЯДОВЫХ ПЕСЕН, СВЯЗАННЫХ С ДРЕВНИМИ КУЛЬТАМИ. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION (pp. 73-74).*

14. Gvozdetskiy N.A. *Sredneaziatskaya gornaya strana. V.kn. Fizikogeograficheskoe Rayonirovanie* 1968.

15. Genusov A.Z.. *Pochvenno – klimaticheskoe Rayonirovanie Sredney Azii. T. 1965.*

16. Сабирова, Н. Э. (2021). ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ИСКУССТВА ХАЛФА ХОРЕЗМА. In *АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТЮРКОЛОГИИ: РОССИЯ И ТЮРКО-МУСУЛЬМАНСКИЙ МИР* (pp. 387-390).

17. Уктамов У.Ш. Факторы, влияющие на трансформацию ландшафтов центральной ферганской пустыни. "Экономика и социум" №7(98) 2022.-378 б.

18. Uktamov Urayimjon Shavkatjon o'g'li, & Xatamova Durdona Xatamjon qizi. (2023). *Markaziy osiyo mintaqasida suv resurslaridan foydalanishning transchegaraviy masalalari. Golden brain, 1(2), 274–279.*